

MOLENS

TUSSEN STAD EN D'OLDE LANTSCHAP

DRS. D.M. BUNSKOEKE

no **1**

HARENER *Historische* REEKS

BOEKHANDEL BOOMKER HAREN. In samenwerking met Knoop Haren bv

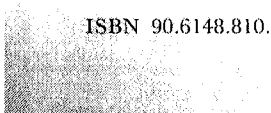
Ook voor deze uitgave in pdf-formaat geldt, dat niets mag worden verveelvuldigd, en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

© HARENER HISTORISCHE COMMISSIE 1984

De Harener Historische Commissie beoogt met de uitgave van deze reeks, diverse facetten uit de geschiedenis van de gemeente Haren nader te belichten.

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd, en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 90.6148.810.9

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
2	Van Harenermolen tot molen in Haren	7
3	Historie van molen 'De Hoop'	11
4	Twee molens in Noordlaren	15
5	Bemaling van Onner landerijen	17
6	Noordlarens laatste in Arnhem	21
7	Polderglorie rond Haren	25
8	Van klein tot groot bij Glimmen	33
9	Overzicht	37

KAART
Van den uitloop der deentsche a
Molens tussen Stad en D'Oldeschap in 1820.

1 Inleiding

Voor vele buitenlanders is de windmolen het handelsmerk van ons land. Men kan de bijna duizend nog bestaande wickendragers nu eenmaal niet over het hoofd zien. Dit gaat wel in het bijzonder op voor de Groningse gemeente Haren. Met vijf molens is de dichtheid daar meer dan vier keer groter als in geheel Nederland, dus reden genoeg om daar eens extra aandacht aan te besteden. In deze tijd van nostalgie en interesse voor de historie van de eigen streek ligt het voor de hand, om de molengeschiedenis van deze gemeente uit te diepen. De historie van de windmolen gaat terug tot het einde van de twaalfde eeuw, toen er voor het eerst sprake was van het benutten van windkracht door de later wijd verbreide molen. Dat was in het tegenwoordige Normandië; in ons land kwam de windmolen eerst in de loop van de dertiende eeuw voor. In Haren verscheen de eerste molen echter pas vier eeuwen na die van Normandië. Naar alle waarschijnlijkheid had men niet eerder de behoefte aan een eigen molen gehad, omdat het graan wel door de molens van de nabijgelegen stad Groningen kon worden gemalen en het bemalen van polders pas in latere tijden in opgang kwam. Dat waren namelijk de twee belangrijkste toepassingen van molens: als korenmolen en als poldermolen. Na 1600 werden ze steeds meer ook voor andere doeleinden gebruikt, zoals het zagen van hout, het slaan van olie en het pellen van gerst. Zo verzezen er bij de grotere plaatsen diverse molens om aan de groter wordende vraag naar dit soort produkten te voldoen. Ook Groningen vormde hierop geen uitzondering (zie: *Groningsche Volksalmanak 1931*, blz. 136-178). Sommige van deze molens stonden in de latere gemeente Haren, maar zullen in het navolgende toch niet aan bod komen. Reden hiervoor is het verschuiven van de grens tussen deze gemeente en de gemeente Groningen. Alle molens, die op het gebied stonden dat sinds 1915 de gemeente Haren vormde, zijn beschreven en de laatste grenswijziging werd dus buiten beschouwing gelaten. Op deze regel werd slechts één uitzondering gemaakt: de voormalige poldermolen van het waterschap Helpman, die werd overgeplaatst naar zijn huidige standplaats aan het Paterswoldsemeer binnen de gemeente.

2 Van Harenermolen tot molen in Haren

Aan het einde van de zestiende eeuw moet er voor het eerst een molen in de tegenwoordige gemeente Haren hebben gedraaid. In 1603 was er namelijk bij de landerijen van de kerk te Noordlaren een stuk land, dat 'de moelen acker' werd genoemd (*arch. Herv. Gem. Noordlaren 6*). Waar deze molen stond zegt het stuk niet, maar de kaart van het gewest Groningen, die Bartoldus Wicheringe in 1616 vervaardigde, geeft een molen aan halverwege Haren en Noordlaren. Daar deze molen onder Haren behoorde, werd hij 'Haarder molen', 'Harender molen' of 'Harener molen' genoemd. Bij de molen kwamen enkele woningen te staan en later ook een herberg, zodat een nederzetting werd gevormd. Dat die dezelfde naam kreeg als de molen lag voor de hand. Op de molen maalde men graan en daarop werd een belasting geheven, de zogenaamde impost op het gemaal. De molenaars moesten een eed doen, dat zij geen koren zouden malen zonder een bewijs, dat deze belasting was betaald (een cedul). Daar de molen van Haren in het Gorecht stond en dat onder de stad Groningen viel, inde de pachter van de impost op het gemaal van de stad óók daar de belasting. Ter controle van de molenaar liet hij een ondergeschikte bij de molen wonen, maar dat was niet altijd voldoende garantie voor een goede gang van zaken. In 1624 moest de pachter zelfs militaire hulp inroepen om de achterstallige gelden los te krijgen (*arch. Staten 119*) en werden soldaten ingelegerd bij de onder één hoed spelende inner en molenaar. Deze molenaar heette Hindrick Willems en had in 1626 de helft van de molen in bezit (*Recht.arch. III x 8*). Het jaar daarop werd hij officieel als onderpachter benoemd, zodat het belastinggeld nu rechtstreeks van de molenaar naar de pachter ging (*arch. Staten 121*). Deze situatie duurde echter ook niet lang, want in 1628 namen de Staten van Stad en Lande het besluit om in te grijpen. Het aantal molens in het gewest werd teruggebracht, zodat de overgeblevene rendabel zouden zijn. Verder kwam er bij iedere molen een opzichter, chercher of sarries genoemd, welke in een speciaal voor hem opgericht huisje kwam te wonen. In dat huisje moest een steen komen met daarop het provinciewapen en het woord 'sauvegarde' (*arch. Staten 102*), volgens bepaling van 1630. Bij de molen van Haren verrees ook een dergelijk huisje, waarin zo'n steen was ingemetseld. Deze vermeldde 'selvegerde', wat een verbastering van 'sauvegarde' (wachthuis) moet zijn. Het oude huisje werd door de troepen van Bernard van Galen (Bommen-Berend) vernield en in 1675 door een nieuwe vervangen (*arch. Staten 105*). Waarschijnlijk was dat nieuwe het nu nog bestaande cherchershuis aan de Hoge Hereweg (nummer 7), dat op de monumentenlijst werd geplaatst. Na

- 3 zijn beëdiging in 1630 woonde Freerck Bruyns in het huis (*arch. Staten 124*), evenals zijn opvolgers Harm Jans, Berent Woldring, Jan Jansen Woldering en Lucas Arends. Eigenaardig was het, dat deze woning precies op de scheiding tussen de kerkelijke gemeente van Haren en van Noordlaren kwam te staan. Zo kon het gebeuren dat Berent Woldring 'onder geen kerkelijke opzigt geweest was' en er onenigheid bestond over de vraag, welke gemeente hem zou moeten ondersteunen als hij armlastig werd (1754). Op initiatief van de kerkeraad van Noordlaren, onder aanvoering van ds. A. Pierius, gingen men rond de tafel zitten. Men kwam op 16 december 1754 overeen, dat beide diakonieën evenveel in de ondersteuning van de chercher zouden bijdragen en dat deze zou kiezen onder welke gemeente hij wilde behoren (*arch. Herv. Gem. Noordlaren 2*). Zijn opvolger zou dan onder de andere gemeente vallen, zodat dit steeds zou afwisselen. Mocht het oude opzichtershuisje door toedoen van Bommen-Berend zijn verwoest, zijn tegenstander Rabenhaupt gaf opdracht om (onder andere) de molen van Haren onklaar te maken, zodat de vijand er geen gebruik van zou kunnen maken. Waarschijnlijk werd deze order echter te laat gegeven (zie J.S. Theissen, *Voor vrijheydt ende vaderlandt*, Groningen 1922, blz. 89); in ieder geval is de molen blijven bestaan. Na deze woelige jaren was Geert Willems molenaar én eigenaar van de molen. Hij legde op gezette tijden de molenaarseed af, waarin plechtig werd beloofd dat geen graan zou worden vermalen zonder 'zedull geteickent van den collecteur van de voorseijde impost' (*Recht.arch. IV ff**). In 1714 legde een ander deze eed af, namelijk Gerryt Lammerts (*Recht. arch. IVa*), zodat de molen in andere handen moet zijn overgegaan. Aangezien Geert Willems in 1713 en in 1714 verkopeningen deed 'van de beesten, huismansgereedschap en andere goederen' (*Recht.arch. IV 0.1.*), zal de molen toen ook wel veranderd zijn van eigenaar. Waarschijnlijk was Gerryt via de zoon van Geert Willems ook nog familie van hem. Een zuster van Gerryt Lammerts, Hendrikje Lammerts, was in 1710 te Coevorden getrouwd met Frerik Everts, een telg uit het plaatselijke molenaarsgeslacht. Zijn grootvader Frerick Hermans en zijn vader Evert Frericks waren daar molenaar geweest en de in 1686 geboren Frerik leek ook voorbestemd om molenaar op één van de Coevorder molens te worden. Via Zuidlaren kwam hij echter in Harenmolen terecht en werd daar de eerste molenaar van een lange rij uit deze familie. Zijn zoons Lammert Freriks en Evert Freriks bedienden de molen en Lammert trouwde in 1742 met Grietje Steenhuisen, waarna ook een korenmolen te Scheemda in bezit van de familie kwam (*Recht.arch. IV rr.8*).

Evert was molenaar tot zijn dood op 46-jarige leeftijd in 1759. Zijn vrouw hertrouwde acht jaar later met Harm Alberts en deze was molenaar, totdat de in 1755 geboren Frerik Everts die taak overnam. Later kreeg hij hulp van zijn zoons: in 1805 was dat Luitje Freerks, in 1814 Jacob Everts (deze achternaam werd aangenomen) en in 1822 Hindrik Everts. Zelf overleed hij in 1821, maar Hindrik hoefde de molen toen niet alleen te bedienen. Zijn zwager Jan Geerts Mulder hielp hem daarbij; zijn broers hadden ondertussen hun bestaan in het boerenbedrijf gezocht, dat altijd al in kleine mate door de molenaar als nevenberoep was uitgeoefend. Het zoeken van neveninkomsten was noodzakelijk, omdat de inkomsten uit het molenbedrijf erg sober waren, mede door 'de nabijheid van de koornmolen te Midlaren' (*arch. Gew.Best. 1199*) die in 1629 was gebouwd en toen al tot protesten van Groninger zijde had geleid (*arch. Staten 123*). Er was wel een poging gedaan de inkomsten uit de molen te vergroten. In het Gorecht stond nergens een pelmolen en daarom verzocht Frerik Everts in 1805 'om pelstenen in zijn roggemolen te mogen leggen' (*arch. Gew.Best. 157*), wat hem werd toegestaan. Dat bleek een goede zet te zijn en het jaar daarop liet Everts de weinig gebruikte stenen voor het malen van tarwe en rogge uit zijn molen verwijderen. Verontwaardigd dienden enkele ingezetenen een protest in, omdat zij zo 'in grote ongelegenheid zullen geraken', waarna Everts de stenen weer in de molen moest brengen (*arch. Gew.Best. 165*). In 1821 werd er van de molen gezegd: 'Deze molen is 2260 ellen van de kom van het dorp Haren verwijderd; op dezelve wordt ook gepeld'. De korenmolen maalde toen voor vier broodbakkerijen, waarbij de verhouding tussen de hoeveelheid vermalen tarwe en rogge ongeveer negen staat tot éénnegentig was (*arch. Gouverneur Drenthe 2*).

Het bekende aardrijkskundig woordenboek van A.J. van der Aa vermeldt onder Harenermolen, dat daar 'vroeger de stander-roggemolen van Haren gestaan heeft'. Toen dan ook de weg naar Assen in 1823 in kaart werd gebracht, stond er daar geen molen meer aangegeven. Wel stond er toen een molen in het dorp Haren, ter hoogte van de tegenwoordige Molenweg bij de inrit naar het gemeentehuis (*Top.Atlas 2545/4*). In 1822 was besloten tot het verplaatsen van het bedrijf naar de kom van Haren, waarbij dan tevens een grote stellingmolen kon worden gebouwd. De oude molen was nog een standerdmolen, het oudste molentype dat bekend is. Tegenwoordig zijn nog standerdmolens in bijvoorbeeld Bourtange en Ter Haar te vinden, maar verreweg de meeste korenmolens in Groningen zijn stellingmolens (zoals ook die te Noordlaren). De nieuwe molen werd door

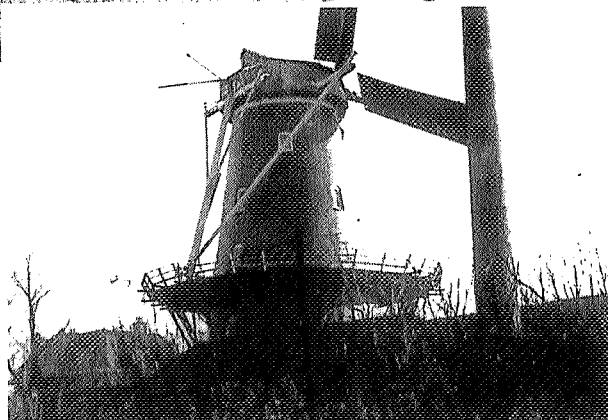
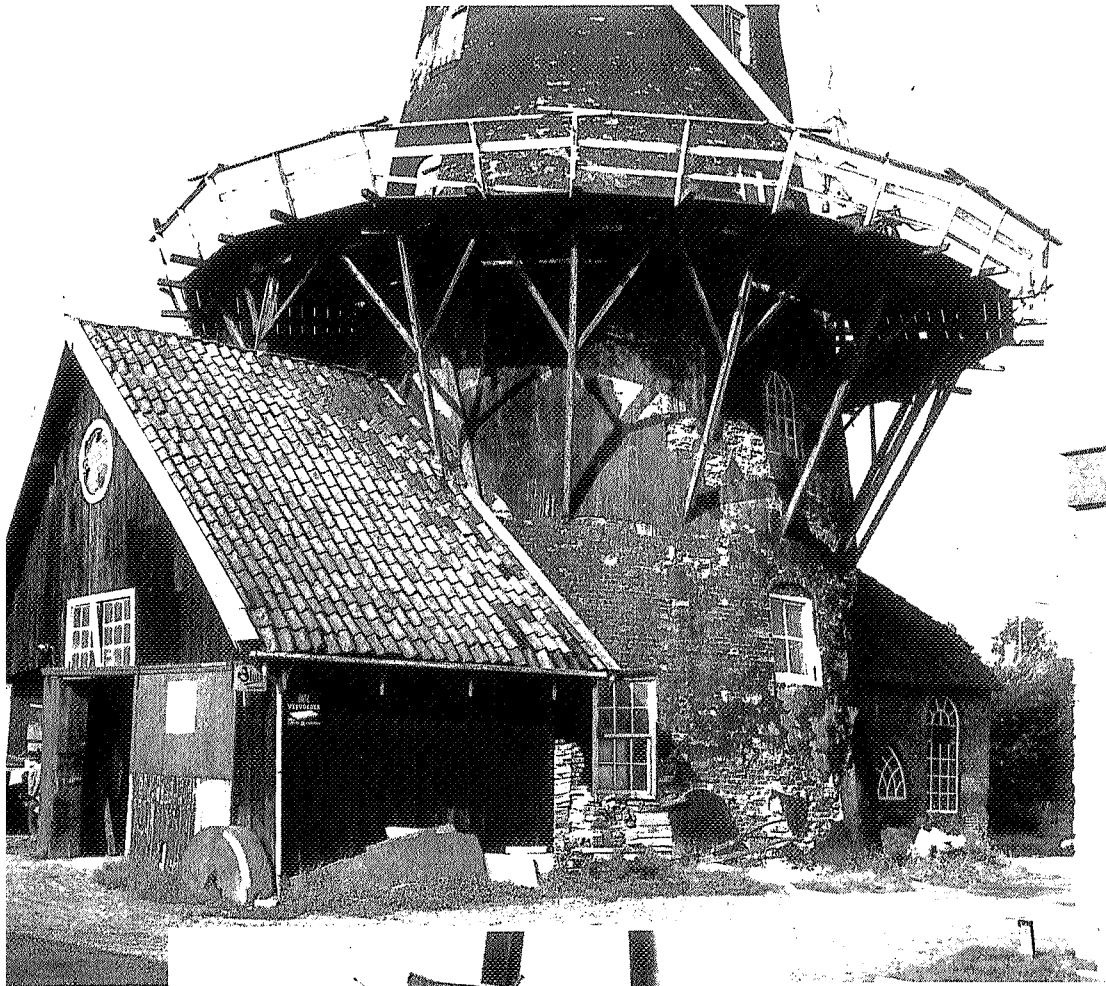
- 0 Jan (Geerts) Mulder bediend, zodat de familie Everts nu alleen nog door diens vrouw Aaltje Everts was vertegenwoordigd. Later nam hun zoon Hinderk Mulder het bedrijf over. Begin 1871 brandde de molen af, maar H. Mulder liet direct daarna op 23 februari 1871 de bouw van een nieuwe korenmolen aanbesteden (*Prov.Gron.Crt. 20-2-1871*), welke in augustus daaraan volgend in gebruik werd genomen. Hinderk Mulder was in 1856 gehuwd met Margaretha van Hemmen en via deze relatie kwam de molen vóór 1876 in bezit van E. van Hemmen. Die zag waarschijnlijk geen brood meer in het molenaarsvak, want hij liet de windkorenmolen staande sectie K, nummer 389 (kadaster) in wijk B no. 28 te Haren slopen in 1885. Daarmee kwam een eind aan drie eeuwen molengeschiedenis, waarvan nu alleen nog namen resteren: Harenermolen bij de oude standplaats en de (nieuwe) Molenweg bij de laatste molenstede. Sic transit gloria mundi...

3 Historie van molen ‘De Hoop’

In het voorafgaande kwam al een molen in Haren ter sprake, maar dat was niet de bestaande molen. Hoe deze molen dan wel in het dorp terecht kwam zal nu worden nagegaan. We dienen daarvoor terug te gaan naar het begin van de vorige eeuw in het gehucht Hemmen. Daar verrees toen een cichoreimolen, welke werd gebruikt om de wortel tot bruikbare cichorei te vermalen. Na de Franse tijd was de teelt van dit gewas sterk opgekomen en toen moet deze molen ook zijn gebouwd; in ieder geval bestond hij in 1820 (zie de kaart op pag. 4). In 1823 was Jan Pieters cichoreifabrikeur te Hemmen (*arch. Veldman cs.111*), maar diens vader Pieter Jans Pieters was waarschijnlijk eigenaar. Toen het minder ging met de cichoreihandel in Hemmen kreeg namelijk Pieter Pieters toestemming van Gedeputeerde Staten om de cichoreimolen te veranderen in een korenmolen (1831). Nog ging het echter niet geweldig met het bedrijf en Jan Pieters vroeg en kreeg in 1839 toestemming dat naar de kom van Haren te verplaatsen. De zaken werden groot aangepakt en er kwam een stenen stellingmolen in het dorp te staan, die er nu nog staat. De oude molen in Hemmen bleef echter ook staan, maar daarover later meer (hoofdstuk 7).

In 1840 werd de nieuwe molen al op een plattegrond aangegeven, zodat hij waarschijnlijk nog in 1839 werd gebouwd. Of nu de molen teveel concurrentie van de al bestaande korenmolen van Mulder ondervond of dat er meer geld moest worden verdiend vanwege de dure uitvoering van de molen is onduidelijk, maar in 1845 diende J. Pieters opnieuw een verzoek in, dat werd ingewilligd. In de korenmolen mocht nu ook een olieslag worden aangebracht, zodat deze nu koren- én oliemolen was. In 1859 kwam er voor de olieslagerij ook een stoommachine van 10 pk., die in 1871 met een tweede ketel tot 18 pk. kwam. Rond 1860 had Arend Pieters het werk van zijn vader overgenomen en hij bleef tot in deze eeuw aan de molen verbonden. Er werkten omstreeks 1880 vier mensen op de molen en nog in 1903 werd toestemming verkregen tot het uitbreiden van de olieslagerij en korenmolen. Sedert 1917 was P. Ekkelkamp eigenaar van de molen en hij bleef dat tot zijn overlijden in 1956. Daarna kwam het geheel in handen van de erven, later firma P. Ekkelkamp. De wind werd ondertussen alleen nog als aandrijvingskracht voor de korenmolen gebruikt en die onderging in 1928/29 nog een verbetering. Toen voorzags molenmaker K. Dijk uit Leek de molen van een paar nieuwe roeden (wieken), waarop zelfzwichting werd aangebracht. Dat houdt in, dat in plaats van het gebruikelijke hekwerk aan de roeden een rij kleppen komt. Deze zijn via een bedrading open en dicht te trekken,

'De Hoop' voor de grote restauratie. Karakteristiek zijn de aanbouwen, waarin men iets van de vroegere oliemolen kan herkennen. De molensteen links is trouwens van de koren-molen geweest, gezien de groeven in het opperlak ervan.

Op deze foto rond 1930 is de molen werkende te zien, met rechts nog de schoorsteen van de stoommachine.

ook als de molen aan het draaien is. Dat bespaart de molenaar veel werk, want anders zou hij bij het toenemen van de wind de molen stil moeten zetten om zeil te verminderen (de zeilen zitten op het hekwerk). Veel van de kleppen die molenmaker Dijk aanbracht, waren afkomstig van de molen van de Onnerpolder. Deze had eerst ook zelfzwichting gehad, maar kreeg in 1928 een geheel nieuw wieksysteem, waarover later meer (hoofdstuk 5). Op de molen in Haren, die 'De Hoop' heette, bleef de zelfzwichting echter wel. In 1960 werd één van de twee roeden, die in slechte staat verkeerde, vervangen door een andere. Deze kwam uit de poldermolen van Scheemderzwaag, die na een sloopvergunning van 11 maart 1959 in oktober daarop was gesloopt. Met ander herstel rekende molenmaker J.D. Medendorp f 8431,- voor het aanbrengen ervan in Haren. In 1971 werd opnieuw met herstel van de molen begonnen, maar nu moest dat groot worden aangepakt. Het 'zwarte' aanzien veranderde nu in lichtgrijs en de roeden van 22 meter lengte werden weer als nieuw. Toen de molen op 15 oktober 1975 werd geopend bleken de kosten f 263.000,- te zijn geweest. Daarvoor zag de molen er ook weer als herboren uit en hoewel over de omgeving ervan nu het nodige te doen is, kan gerust worden gesteld dat de molen samen met de toren van de Hervormde kerk het silhouet van Haren in hoge mate bepaalt. Daarom ook was deze uitgave verantwoord en is het te hopen, dat men in de toekomst goed over het welzijn van de molen zal waken, zodat het niet voor niets was. In ieder geval staat de bijna honderdvijftigjarige er nu nog goed bij, zeker na het (klein) herstel van 1981.

Karakteristiek torent hier 'De Kornschoof' boven de nabije schuren uit. Omdat deze foto in 1971 werd gemaakt, heeft de molen nog zelf-zwichting op beide roeden.

De enige afbeelding van de tweede molen van Noordlaren die was te achterhalen is deze oude foto (van het hunebed op de es van het dorp). Boven het hunebed is de toren van de kerk te zien en rechts staat de zuidelijkste molen, die de gemeente Haren kende.

4 Twee molens in Noordlaren

Het dorp Noordlaren mag zich gelukkig prijzen een prachtige koren-molen aan de esrand te hebben staan. Net als in Haren heeft er vroeger nóg een molen gestaan, maar hier was de nog bestaande de eerste van het dorp. Toen de molen van Harenermolen verdween, werd het voor de inwoners van Noordlaren een stuk moeilijker om in de eigen gemeente hun graan te laten malen. Velen zullen dan ook naar Midlaren zijn gegaan voor het malen van hun graan. In 1841 wilde Albert de Boer, landbouwer te Noordlaren, daar wat aan doen. Hij diende bij Gedeputeerde Staten een verzoek in om in zijn woonplaats een korenmolen op te richten. Uiteindelijk werd zijn verzoek afgewezen, waarschijnlijk omdat men de basis voor deze molen te gering achtte. Zo werd E. Hoenderken in 1849 ook geen toestemming verleend om in Haren een koren- en pelmolen te stichten, daar er al twee waren. Hoe het met diens poging, het jaar daarop, om dan een boekweitmolen in het genoemde dorp op te richten is gegaan, is mij helaas niet bekend.

Tegelijkertijd met Hoenderken diende ook R. Klinkhamer een verzoek in. Hij wilde in Noordlaren een koren- en pelmolen laten bouwen en kreeg daartoe ook de benodigde toestemming. De molen verrees nog in 1849 en als molenaarsknecht werkte er Jan Berends. Deze vertrok het jaar daarop naar Sleen in Drenthe, waar hij zelf een molen stichtte. De achtkante stellingmolen in Noordlaren, die een vlucht had van 21 meter (lengte van de wieken), werd in 1862 blijkens het gemeenteverslag uitgebreid. Er kwamen toen stenen voor het runmalen in de molen. Run wordt gebruikt bij het bewerken van leer en ontstaat na het fijnmalen van eek of eikeschors. De heer M. Klugkist, die de molen in 1882 overnam van de schoonzoon van Klinkhamer (J. Korf) liet de runstenen weer verwijderen. De eigenaar van de andere molen in het dorp – waarover later meer – nam de molen, die weinig floreerde, op zijn beurt over van Klugkist. Dat was L.A. Hoenderken, wiens zoon hem opvolgde. Deze liet rond 1930 de pelstenen uit de molen verwijderen door de firma Offringa, terwijl er ook een 20 pk. electromotor kwam in plaats van de in 1904 al aanwezige 16 pk. zuiggasmotor. Het jaarverslag van 'De Hollandsche Molens' (ver. tot behoud van molens in Nederland) dat op 3 maart 1931 werd uitgebracht, vermeldde dat L. Hoenderken een gratificatie had ontvangen. Deze werd besteed aan een windvaan voor de molen, die achter op de kap werd geplaatst en de initialen van de vereniging droeg: DHM. In 1940 kwam de molen buiten gebruik en de gemeente nam het initiatief de molen aan te kopen voor de som van f 2500,-. De molen, die 'De Korenschoof' als naam kreeg, kwam ook weer in

16 gebruik in mei 1945. Eén van de beide roeden was echter niet in al te beste staat en in 1947 werd er een nieuwe aangebracht. Deze was afkomstig van de in november 1946 gesloopte koren- en pelmolen van Spijkerboor in de gemeente Anloo, die lange tijd eigendom was geweest van de familie Hubbeling. De molen van Noordlaren had reeds enige tijd zelfzwichting en in 1951 moest één van de roeden worden uitgenomen voor herstel ervan. De molenmakers Wiertsema en Medendorp voerden ook nog enkele andere herstellingen uit. Molenaar was toen nog steeds de heer Hoenderken. Een grote restauratie van de molen was nodig in 1972 en de fa. Doornbosch leverde de molen op voor f 95.250,-, waarna de opening plaats vond (27 juni 1973). Bij deze restauratie verdwenen de kleppen van de roeden en kwam er weer hekwerk voor in de plaats. Als vrijwillig molenaar kwam de heer T. de Jong op de molen en deze zorgt er op gezette tijden voor, dat de zeilen op de wieken zitten en de molen lustig kan draaien. Dat is dan als korenmolen, omdat de runmaaldery – op een paar schuren na – tot het verleden behoort.

In diverse oude beschrijvingen van het dorp Noordlaren kwam nog een andere korenmolen naar voren. Deze stond aan het begin van het pad naar het hunebed, meer zuidelijk dan de nog bestaande molen. Even voor 1870 moet deze korenmolen zijn begonnen te werken, maar vreemd genoeg is er niets te vinden over het aanvragen van een vergunning ervoor. Korenmolenaar op de molen was de uit Rasquert afkomstige Pieter Lourens Bronkema, die ook eigenaar was. Na hem kwam de al genoemde L.A. Hoenderken, die na het verwerven van de andere molen deze wel zal hebben laten afbreken. De laatste vermelding vond ik in een aardrijkskundig woordenboek uit 1893, een heruitgave door Sipman van een eerder werk (Witkamp), mét verbeteringen. Naast deze onduidelijkheid is er ook nog die van een laat zeventiende eeuwse kaart, die een molen aan de oostkant aangeeft. Ook latere kaarten geven deze molen aan, zoals die van Hattinga (1736). Al deze kaarten dienen echter als niet al te nauwkeurig te worden gezien. Die uit plm. 1680 geeft bijvoorbeeld de kerk aan de westkant van de weg aan, terwijl die van Hattinga de molen van Harenermolen aan de noordoostkant van de Hereweg aangeeft (hij stond *in* de wegsplitsing van de Hoge Hereweg en de Rijksstraatweg). Naar alle waarschijnlijkheid is de molen van Midlaren wat te noordelijk aangegeven; het vaker voorkomen van deze fout berust op het overnemen van gegevens van de ene op de andere kaart (zie: J.J. Vredenberg-Alink, *De kaarten van Groningerland*, Uithuizen 1974).

5 Bemaling van Onner landerijen

Tot nu toe hebben we het steeds over korenmolens of andere bedrijfsmolens gehad. De meeste molens werden echter voor het bemalen van land gebruikt: de poldermolens. De inwoners van Onnen zagen al in de achttiende eeuw de noodzaak van een betere afwatering in. Zij sloten een overeenkomst met elkaar, een zogenaamde willekeur, die door de stedelijke autoriteiten (het Gorecht viel onder Groningen) werd goedgekeurd. Daarin werd bepaald 'dat er ten dienste van het land ten oosten van Onnen en de verdere nabijgelegene landen een watermolen sal worden geset'. Die zou door Lucas Rum(me)ring worden gebouwd (*Recht. arch. IV A.1*) en deze zou na het in gebruik nemen van de molen in mei 1764 tien jaar lang van ieder 'mat' land twee stuivers ontvangen voor de bemaling. Ook alle andere kosten zouden voor zijn rekening komen. Na die tien jaar zou er de mogelijkheid zijn de overeenkomst voort te zetten. Het land dat onder deze 'grootte watermolen' kwam te liggen had een oppervlakte van 1255 1/4 mat, maar de eigenaren ervan waren 'met hunne betaling geheel agtergebleven, zodat de goetwilligen – wijl andere niet betalen – zig ook verder ontrecken.' (*Recht. arch. IV rr.8*). Toen de schatbeurder het achterstallige geld niet wilde innen en velen 'geen doit' hadden betaald, kreeg Rummerink het gedaan dat de schulte (een soort rechter-burgemeester) assistentie verleende bij het innen van het geld in 1769. Daarna schijnt het betalen geen grote problemen meer gegeven te hebben. Ook na de periode van tien jaar bleef de molen werken en werd het 'watermolensgelt' geïnd (*arch. Rummerink cs. 129*). In november 1776 werd dit ook gedaan (het was inmiddels 2 1/2 stuiver geworden) en er bleek toen ruim 1280 mat te worden bemalen, wat ongeveer 642 hectare was. Wat betreft de standplaats van deze molen tasten we nog in het duister. Misschien was dat in de buurt van de tegenwoordige molen, maar wellicht ook meer richting Zuidlaardermeer. De molen is later verdwenen.

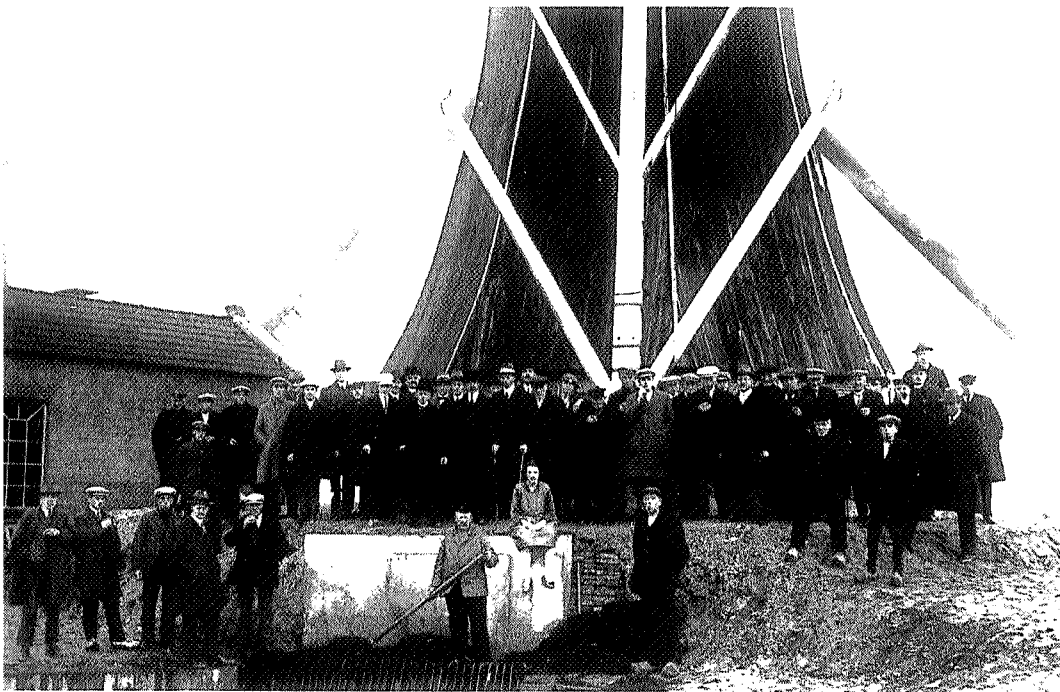
Op 7 maart 1846 was er een vergadering in het gemeentehuis van Haren. De ingelanden van de Onnerpolder zouden daar, indien mogelijk, besluiten tot 'het oprigten van een *watermolen*, tot bemaling van dien polder' (*arch. Veltman cs. 130*). Dit lukte en R. de Sitter cs. kregen toestemming om 215 ha. land te gaan bemalen. De molen kwam bij de samenkomst van het Drentse diep en het Winschoterdiep te staan, zoals de topografische kaart van 1853 laat zien. In 1855 werd hij al weer overbodig, omdat toen de grote Onnerpolder als waterschap werd gereguleerd. Dit waterschap had een oppervlakte van 857 ha., wat aangeeft dat het gebied van de molen van 1764 en die van 1847 werd samengevoegd tot één nieuw geheel. De nieuwe,

De feestelijke proefdag met de nieuwe Dekker-roeden op 8 november 1928, waarbij men over de wind niet had te klagen, gezien de strak wapperende vlag op de kap van de Onner molen.

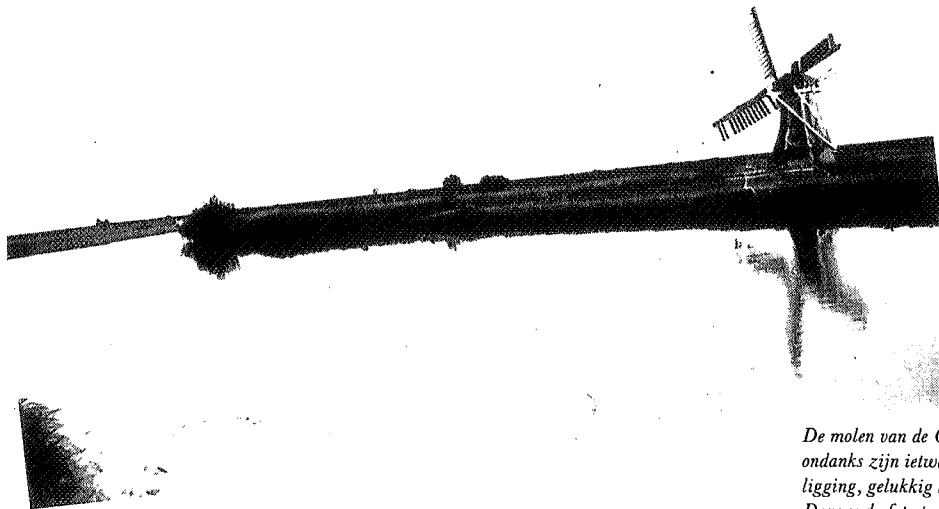
grote molen (vlucht ongeveer 23 meter) werd in 1857 gebouwd door molenmaker H. ten Have uit Mensingeweer en tot het gereedkomen van de molen heeft de oude molen waarschijnlijk nog gewerkt (augustus). De molenaarswoning was al twee maanden eerder, in juni 1857, gereed gekomen. De molen kostte f 10.587,-, wat voor die tijd een groot bedrag was. Vanaf 1859 was E. Berends molenaar, om in 1896 door zijn zoon J. Berends te worden opgevolgd. In 1913 nam J. Beukema diens taak over en onder hem veranderden er enkele dingen. Allereerst werd in 1925 de oude woning door een nieuwe vervangen. Verder nam het polderbestuur de stap (in 1928) om als eerste in het Groningerland het wieksysteem Dekker op de molen aan te brengen. De wieken werden daardoor meer gestroomlijnd en leverden meer energie. Molenmaker Wieldraayer verwijderde bij het aanbrengen ervan de zelfzwiching van de wicken, waardoor de kleppen in Haren konden worden gebruikt (zie hoofdstuk 3), en verving verder de vijzels door drie schroefpompen om zo het water nog beter te kunnen opmalen. Bij het proefdraaien op 8 november 1928 was een

Het gezelschap dat bij het proefdraaien aanwezig was. Op de voorgrond molenaar Beukema en boven hem, achter de heer met de snor, mr. J. den Tex van 'De Hollandsche Molen'.

heel gezelschap bij de molen verzameld (*Nieuwsblad van het Noorden 8 en 13 nov. 1928*), waarbij mr. Den Tex als vertegenwoordiger van 'De Hollandsche Molen'. Deze vereniging was zeer tevreden met de gang van zaken en verleende de polder in 1939 haar certificaat als teken daarvan. In 1931 waren de zeilroeden weer van zelfzwichting voorzien (met behoud van het systeem Dekker) en twee jaar daarvoor verving een dieselmotor van 55 pk. de locomobiel uit 1910 als hulpkracht. In 1946 nam K. Meyer de taak van de heer Beukema over, welke laatste vijf jaar later kwam te overlijden. Toen in 1958 een electromotor de Bronsmotor verving, kwam de windkracht in onbruik. Volledige stilstand volgde in februari 1960 en de toestand van de molen verslechterde. Gelukkig werd hij in 1969 uitwendig gerestaureerd door de molenmakers Dijk & Alserda, waarbij de zelfzwichting weer verdween (kosten f 10.000,-). In januari 1978 werd echter aan een volledig herstel begonnen, waarbij de molen zou worden gerestaureerd tot een volwaardig hulp-bemalingswerktuig. De fa. Bremer voerde deze werkzaamheden uit voor f 335.000,-. Bij de ingebruik-

stelling op 19 oktober 1979 werd de molen 'De Biks' gedoopt, naar het water bij de molen. Sinds 1 april 1974 is C. Kuiken de bediener van de molen, die nu weer zelfzwichting op de roeden heeft zitten. In 1885 was een deel van de Onnerpolder vrijgesteld van waterschapslasten, omdat men voor de eigen afwatering zorgde. Dat deel heette de Waterhuizer polder en de molen was degene, die in 1847 gesticht was en die er toen nog steeds stond. Dat deze 35 ha. tellende polder ook wel Groene polder werd genoemd, kan zowel op het goede grasland als op de kleur van de molen duiden. Naar verluidt is de molen in 1895 herbouwd, misschien na een blikseminslag. Deze achtkante bovenkruier, van hetzelfde type als zijn grote broer van de Onnerpolder, kwam nog op de monumentenlijst, maar werd afgebroken in de lente van 1936.

De molen van de Groene polder werd, ondanks zijn ietwat afgelegen ligging, gelukkig toch gefotografeerd. Deze oude foto toont ook de spoorlijn naar Winschoten, met spoorbrug over het Winschoterdiep. Even links van de bosjes steekt de molen van de Onnerpolder nog boven de spoordijk uit.

6 Noordlaren's laatste in Arnhem

Onder Noordlaren hebben ook verscheidene poldermolens gestaan. De oudste stond 'tusschen het Koebroek en het meer op buurgrond' en werd waarschijnlijk in 1769 opgericht. Op 14 november van het jaar daarvoor hadden enige inwoners van het dorp een willekeur ondertekend, waarin tot het zetten van een watermolen was besloten (*Resoluties B. & R. Gron., 16-2-1769*). Zo ontstond de latere Noordlaarder Oostpolder, die in 1856 een oppervlakte had van 250 1/2 ha. Vijf jaar later was de oude molen niet meer voldoende voor de polder. Wellicht was hij versleten of misschien wel te klein. In elk geval liet men een bestek opmaken voor een nieuwe molen. 'De molen zal moeten worden gebouwd te Noordlaren op dezelfde plaats, alwaar de oude molen staat' werd daarin bepaald (*Gem.arch. Haren, doos 93*), terwijl hij op 15 april 1862 'maalbaar' diende te zijn en alle bouwmaterialen op 1 juni daarna moesten zijn opgeruimd. De oude molen zou ten voordele van de aannemer komen. De nieuwe werd een met riet gedekte achtkante bovenkruier met een vlucht van bijna 20 meter, volgens datzelfde bestek.

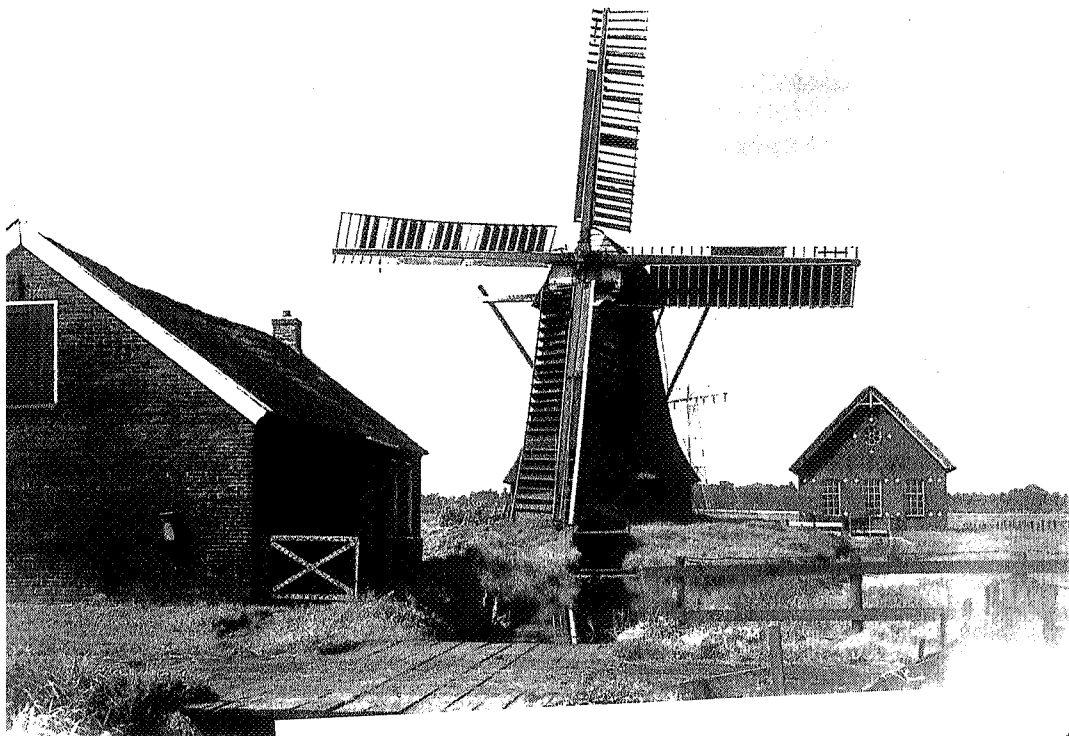
In de Oostpolder lag een extra laag gedeelte, het Koebroek, dat niet door de molen kon worden drooggehouden. De eigenaar van die landen, J. Marrink, vroeg daarom in 1849 toestemming om daar een molentje voor onderbemaling te mogen stichten. Die kreeg hij en het jaar daarop verrees dat molentje aan de Hooiweg, even ten zuid-zuidoosten van de grote molen, zoals ons de topografische kaart van 1853 leert. De te bemalen landen hadden een oppervlakte van nog geen 5 1/2 hectare. Voor 1886 werd het molentje verplaatst in noordwestelijke richting, nog steeds in het Koebroek. Naar alle waarschijnlijkheid was dit een spinnekop, een nu in Groningen niet meer voorkomend molentype. Een spinnekop bestond uit een piramidevormige onderbouw, waarop een rechthoekige bovenbouw rond een holle spil draaide. Qua constructie deed hij veel aan de standerdmolens denken, met dit verschil: bij de standerdmolen is de spil massief. Door het hol maken van die draaias kon bij een spinnekop de aandrijving van de wieken via een tweede spil, in die holle as, naar de begane grond worden overgebracht. Dat was noodzakelijk als men water wilde opmalen, wat dus met een standerdmolen niet tot de mogelijkheden behoort.

Laten we nu weer terugkeren naar de grote molen. Deze was in 1895 aan groot onderhoud toe. De houten as, waarin de wieken waren bevestigd, was niet meer vertrouwd en molenmaker P. Medendorp uit Zuidlaren bestelde bij de ijzergieterij 'De Prins van Oranje' te 's-Gravenhage een gietijzeren as, die op f 315,- kwam. Aan het eind

22 van dat jaar werd één roede van de molen vervangen en Medendorp raadde aan om twee nieuwe, met zelfzwichting aan te brengen. De roeden zouden *f* 433,- en de zelfzwichting *f* 327,- kosten. Het bestuur besloot vanwege de hoge kosten om voorlopig maar op één roede zelfzwichting aan te brengen; de vlucht was nu bijna 20 1/2 meter. De tijden veranderden echter en toen er veel wateroverlast was door langdurige windstilte (1913), werd besloten – met ruim tweederde stemmen vóór, van de uitgebrachte 50 – dat een stoomgemaal als hulpkracht zou worden bijgeplaatst. De opdracht ervoor ging naar D.H. Landeweer en in 1913 en 1914 werden geldleningen voor een totaal van *f* 11.400,- aangegaan om dit te bekostigen. Na het gereedkomen van het gemaal had men tevens behoefte aan een molenaar, die met stoommachines overweg kon. In 1915 werd daarom F. Willems aangesteld voor een salaris van acht gulden in de week. Al snel kreeg hij een jaarlijkse duurtetoeslag van *f* 50,-, welke later werd verdubbeld. Verder verdiende hij *f* 12,50 per jaar bij aan bodeloorn, want ook als zódanig trad hij op.

De molen vergde regelmatig onderhoud, zoals een nieuwe vijzel (1920) en een nieuwe roede (1925). Die laatste was niet aangebracht, zodat de oude volledig onbruikbaar raakte in 1926 en molenmaker Wieldraayer het bestuur traag handelen verweet. In 1934 werden de waterlopen voor vervanging rijp geacht. Dit waren de bakken, waarin de vijzel het water opmaalde en waardoor het er aan de andere kant weer uitstroomde. In 1939 werd de molen overbodig, doordat een elektrische bemaling in gebruik kwam. Men had daartoe besloten, omdat de ketel van de stoommachine was afgekeurd en één van de molenroeden (alsmede de vijzel) zijn beste tijd had gehad. Molenaar Willems werd van zijn taak ontheven, maar schijnt toch gewoon te zijn aangebleven, want in 1946 verving G. Wolters hem. Men had al in 1941, op 19 februari, besloten de molen op afbraak te verkopen en ook de gemeente daarover ingelicht, hoewel men in maart liet weten wel tot verkoop, maar niet tot afbraak te willen overgaan. Er werd besloten, dat de molen gedurende de oorlogstijd in ieder geval zou blijven staan. Na de oorlog gingen de besprekingen met de gemeente Haren, die interesse toonde, gewoon door. De gemeentearchitect berichtte op 13 juni 1945, dat herstel van de molen op ongeveer *f* 950,- zou komen. Door veel heen en weer gepraat, afgewisseld door rapporten van deskundigen (o.a. van ‘De Hollandsche Molen’), kwam het steeds weer tot uitstel van de overdracht aan de gemeente. Zelfs op een aanbod van het bestuur om de molen voor *f* 800,- over te dragen, werd niet ingegaan en daarom hernieuwde men de aan-

In 1942 verkeerde de molen nog in redelijke staat, al blijkt uit de toestand van de roeden wel enig achterstallig onderhoud.

Vlak voor de overbrenging van de molen naar Arnhem was de toestand, zoals deze foto toont, aanmerkelijk verslechterd (vergelijk de vorige foto).

24 vraag voor een sloopvergunning. De toestand van de molen ging hard achteruit, zodat herstel in 1949 al *f* 8650,- en het jaar erop zelfs *f* 10.822,50 moest kosten. Van deze kosten zou, na aftrek van subsidies, toch nog het derde deel door het waterschap de Oostpolder moeten worden betaald, wat een afwijzende houding van de ingelanden tot gevolg had. De kwestie sleepte zich voort en op een vergadering met de ingelanden van 16 juni 1951 bleek de molen zelfs gevaar voor de omgeving op te leveren. Uiteindelijk werd een sloopvergunning verstrekt op 17 januari van het jaar daarop. Bij de verkoop acht dagen later kwam naar voren, dat het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem interesse had voor de molen. Met het museum kon men wel tot overeenstemming komen en op 5 juli vroeg men goedkeuring aan Gedeputeerde Staten en de Provinciale molencommissie om de verkoop te laten doorgaan. Zo verdween de molen, als laatste van de poldermolens rond Noordlaren, in 1953 voor *f* 965,- naar Arnhem. De herbouw op het museumterrein geschiedde in 1957-1958 en sindsdien kunnen bezoekers hem daar bewonderen, zij het dat de molen nu geen zelfzwichting meer heeft.

De tot dan toe onbemalen landen langs het Zuidlaardermeer werden in 1891 gereguleerd als het waterschap de Oeverpolder. Er kwam ook een molen, die niet ver van de uitstroming van het Drentse diep uit het meer kwam te staan. Toen de Oostpolder in 1915 tevens met stoomkracht kon worden bemalen, werd de Oeverpolder erbij gevoegd en was de molen overbodig. Hij verdween dan ook. De eveneens rond die tijd verdwenen molen, ten oosten van de Hooiweg aan de vaart naar het meer, was omstreeks 1898 daar gebouwd. Waarschijnlijk was dat, om de daar gelegen landen van een betere afwatering te voorzien.

De laatste molen werd in 1928 voor A. de Jonge opgericht. Deze had ten noorden van de Osdijk enig land, dat was uitgeveend. De Oostpolder gaf hem toestemming deze te bemalen, wat na goedkeuring door Gedeputeerde Staten ook gebeurde. De hiervoor gebruikte molen was een tjasker, een vrij simpel werkend molentype. De wieken zijn rechtstreeks verbonden met een vijzel, waar omheen een tonwerk is aangebracht. Het geheel wordt middels één of meerdere palen onder een hoek van ongeveer 30° gehouden, waardoor de wieken in een gunstige stand op de wind komen te staan. Tjaskers waren gemakkelijk te demonteren en meestal werden ze 's winters opgeslagen, om in het voorjaar opnieuw geplaatst te worden. In de loop van de dertiger jaren had men de tjasker niet meer nodig bij de petgaten en verdween hij voorgoed van zijn plaats bij de Osdijk.

7 Polderglorie rond Haren

Het voorafgaande hoofdstuk vermeldde zes verschillende molensteden onder Noordlaren en al was dat al heel wat, onder Haren waren er nog meer: in totaal ongeveer tien. We zullen ze met de wijzers van de klok mee alle bespreken, te beginnen in het noordoosten. Daar verrees misschien al in 1794 een molen bij de samenkomst van de Oude Schipsloot en het Schuitendiep (Winschoterdiep). De brede sloot naar de molen noemde men de Esser molensloot en de polder werd in 1855 gereguleerd als waterschap de Esserpolder. De molen bleef staan en hield het uit tot 1910. Toen liet het waterschap hem slopen. Kadastraal stond de molen bekend als sectie C, nummer 1143 (Essen, wijk F no. 3). Even zuidoostelijker kwam het in 1855 ook tot de oprichting van een waterschap, namelijk het waterschap de Oosterpolder (niet te verwarren met het in 1862 gereguleerde waterschap de Oostpolder te Noordlaren). Aanvankelijk zou de molen vrij dicht bij die van de Esserpolder worden gezet, maar dat plan veranderde. Uiteindelijk kwam het pas in 1860 tot de bouw van de molen, welke exclusief grondwerken f 5000,- zou kosten. Het bijbehorende molenaarshuisje werd op f 650,- geraamd. Deze uiteindelijk gebouwde molen kreeg een vlucht van 72 voet (ruim 20 meter), wat enigszins groter was dan oorspronkelijk was bedoeld. Totdat de molen er stond werd de polder mede bemalen door die van de Onnerpolder, die van hetzelfde type was maar een grotere capaciteit had (namelijk twee vijzels in plaats van één). De molen bemaalde na 1860 uiteindelijk dan toch de ongeveer 475 ha., die de polder telde. Dat bleef hij doen tot 1928, want 'Het Noorden in Woord en Beeld' van 2 maart van dat jaar vermeldde: 'Vrijdagmorgen j.l. trok over Roode Haan bij Haren (gr.) een windhoos, die de watermolen van het waterschap Oosterpolder aldaar zoodanig teisterde, dat hij totaal onbruikbaar is geworden. Een der wieken werd in twee stukken afgescheurd en weggeslingerd. De kap is opgelicht en de romp vertoont een groote gapende wonde, die de bekende kracht van den windhoos duidelijk demonstreert.' Daarna verdween de molen in 1929 door sloop (kadaster sectie C, nummer 1308), zodat alleen een electrisch gemaal resteerde.

Behalve de zojuist genoemde Oosterpolder was er ook een Westerpolder onder Haren. Na de reglementering in 1859-1860 duurde het ook hier nog even, voordat de bijna 230 hectare tellende polder werd bemalen. In 1861 kreeg het bestuur van Gedeputeerde Staten toestemming om f 5800,- te lenen voor de bouw van een molen en het jaar erop kwam die er dan ook. Ook hier voorzagen de oorspronkelijke plannen in een kleinere molen: deze zou 48 voet (ongeveer 14

Wat een windhoos een molen kan aandoen, laat deze foto van 1928 (Oosterpolder) duidelijk zien.

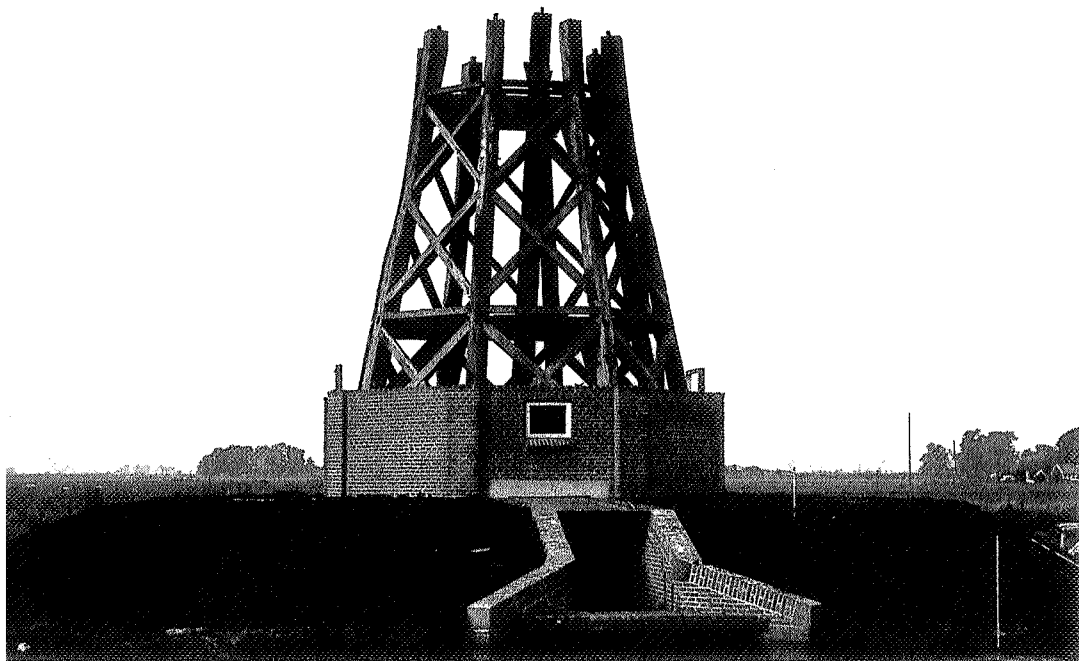
In de Westerpolder was deze combinatie na 1888, het bouwjaar van de woning, te vinden. De malende molen heeft zelfzwiching op de binnenroede maar de buitenroede voert gewoon zeilen. Het huisje staat nu nog op deze plaats, maar het restant van de molen moest in 1971 wijken.

meter) aan vlucht hebben gemeten. De achtkante bovenkruier (dat wel volgens plan) die er uiteindelijk stond had een vlucht van 20 1/2 meter. Hij stond kadastraal bekend onder sectie K, nummer 2634 en ernaast (op nummer 1916) werd in 1888 een molenaarswoning gesticht. Die woning is nu nog weer te vinden onder de schaduw van Huize Maarwold op Nesciolaan 107, maar van de molen is niets weer te vinden. Het stuk dat er nog van over was (een deel van de romp) en dat een gemaaltje herbergde, werd in 1971 opgeruimd. Hoelang de aan het haventje van Haren staande molen al in die onttakelde toestand verkeerde is onduidelijk, maar waarschijnlijk was dat al zo rond 1930. Niet ver van deze molen stond eerder de cichoreimolen van Hemmen (zie hoofdstuk 3). Toen deze, na in een korenmolen te zijn veranderd, in 1839 buiten gebruik kwam omdat de eigenaar een nieuwe molen in de kom van Haren bouwde, is hij wellicht niet afgebroken. In 1845 verzocht J. Pieters, die de molen in eigendom had, aan Gedeputeerde Staten of hij bij Haren een watermolen mocht oprichten. Bij het geven van die toestemming werd opgemerkt, dat de molen er al stond en dat zo iets in de toekomst niet weer mocht voorkomen, waar het gemeentebestuur van Haren op moest letten. De kaart van 1840 (*Top. Atlas Drenthe 64*), die de nieuwe molen in de kom van Haren al vermeldde, toonde ook deze molen. Daar op kaarten van 1835 de molen van Hemmen ook al wel als 'watermolen' werd aangeduid (*Rijkswaterst. Drenthe 113*), zal deze misschien zelfs een tijd – clandestien – naast korenmolen ook watermolen zijn geweest. Hoe het verder ging met de molen na 1845 is niet bekend; in elk geval bestond hij niet meer in 1853.

De molen tussen de Hoornsedijk en het Paterswoldsemeer bestaat nog steeds en dat zal ook geen verwondering wekken: hij kwam daar pas te staan na een overplaatsing in 1970. Over het hoe en waarom van die overplaatsing zal straks meer volgen; eerst nog het één en ander over de molen na de overplaatsing. De onderbouw werd gerealiseerd door de fa. Dunning te Paterswolde, terwijl het molenmakerswerk in handen was van Medendorp én Roemeling & Molema en in totaal f 147.030,06 kostte. De tandwielen en de vijzel werden door de uit Scheemda afkomstige molenmakerij (Roemeling & Molema) verzorgd, maar het andere werk kwam op naam van de kleinzoon van de bouwer van de oorspronkelijke molen. Dát was namelijk P. Medendorp geweest (1863). De molen zou ongeveer 40 hectare gaan bemalen, maar werkt nog in een circuit zodat het peil niet verandert bij werking van de molen. Als (vrijwillig) molenaar kwam de heer Bekering jr. op de molen te werken.

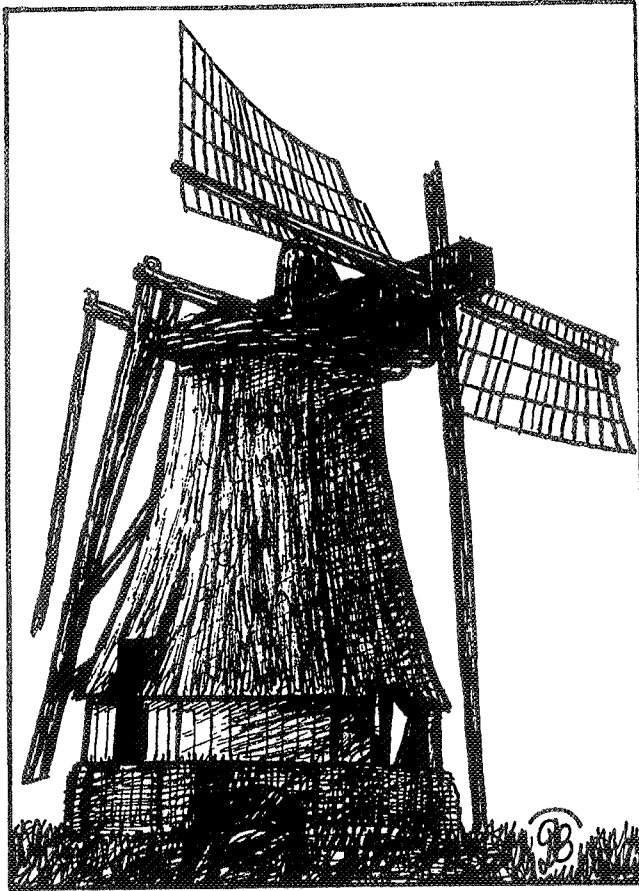
Ten behoeve van de recreatie werden het Paterswoldsemeer en het Hoornsemeer tot één groot watergebied. Op het gebied, dat vroeger gewoon vasteland was, stond ook een molen. In de negentiger jaren van de achttiende eeuw zou die zijn opgericht (en in 1812 bestond hij ook al). De polder erbij behoorde in 1862 aan H. Bolhuis en D. van Dijken (K. van Rijn, *Beschrijving van de molenpolders in het Westerkwartier der provincie Groningen*, Groningen 1862), later aan B. van Dijk. De kleine achtkante bovenkruier bemaalde bijna 87 hectare en deed dat tot in deze eeuw. Toen er echter bij Hoogkerk een stoomgemaal kwam en dit ook de polder ten noorden van het toenmalige Paterswoldsemeer ging bemalen, ging het molentje zienderogen achteruit. Het 'Nieuwsblad van het Noorden' van 8 november 1928 vermeldde dat het de komende winter zou worden gesloopt, wat gezien de toestand ervan voor de hand lag. Wat westelijker lag nog een andere kleine polder, die circa 45 hectare besloeg. In 1862 behoorde deze polder aan Bakker te Eelderwolde en werd de bemaling door een spinnekop gedaan. Wanneer deze werd opgericht is volstrekt onduidelijk, maar in ieder geval na 1853. Lang heeft de molen er ook niet gestaan, daar in 1886 de molen van H. Bakker ten westen van Eelderwolde stond, buiten de provincie Groningen. De oorspronkelijke molen stond ten oosten van de Tocht- of Woldsloot, terwijl even zuidelijker aan de andere kant van de sloot (tevens provinciegrens) R. Nijdam in 1845 een spinnekop in zijn polder had laten zetten. Deze valt echter buiten het bestek van dit boekje, daar hij in Drenthe stond. Zijn standplaats zou tegenwoordig in het water van het Hoornsemeer liggen, wat echter net niet het geval is met die van de molen van H.S. Sluiter. In 1849 had deze hem laten bouwen om zijn polder (eerst 10, later 27 1/2 ha.) te bemalen. De gezamenlijke veeneigenaren hadden op 25 februari 1849 ook een polderreglement voor de landen ten noorden van het Paterswoldsemeer opgesteld. Ter voorkoming van overstromingen zou er een molen worden gebouwd en een dijk worden aangelegd. Er stonden toen al enkele molens, namelijk op Eelderwolde en bij Lageveen (*Gem.arch. Haren, doos 93*). De bemaling zou in drie 'hamrikken' (onderdelen) geschieden. Volgens de topografische kaart, die in 1914 werd verkend, bestond de molen van Sluiter nog steeds. Dat was echter ook meteen de laatste vermelding, die ik heb kunnen vinden zodat hij enige jaren daarna wel zal zijn verdwenen.

Nu is hier de bebouwing van Corpus den Hoorn genaderd en behoort het tot het stedelijk grondgebied van Groningen. Daartoe behoorde al veel langer de molen van het waterschap Helpman, zij het dat deze

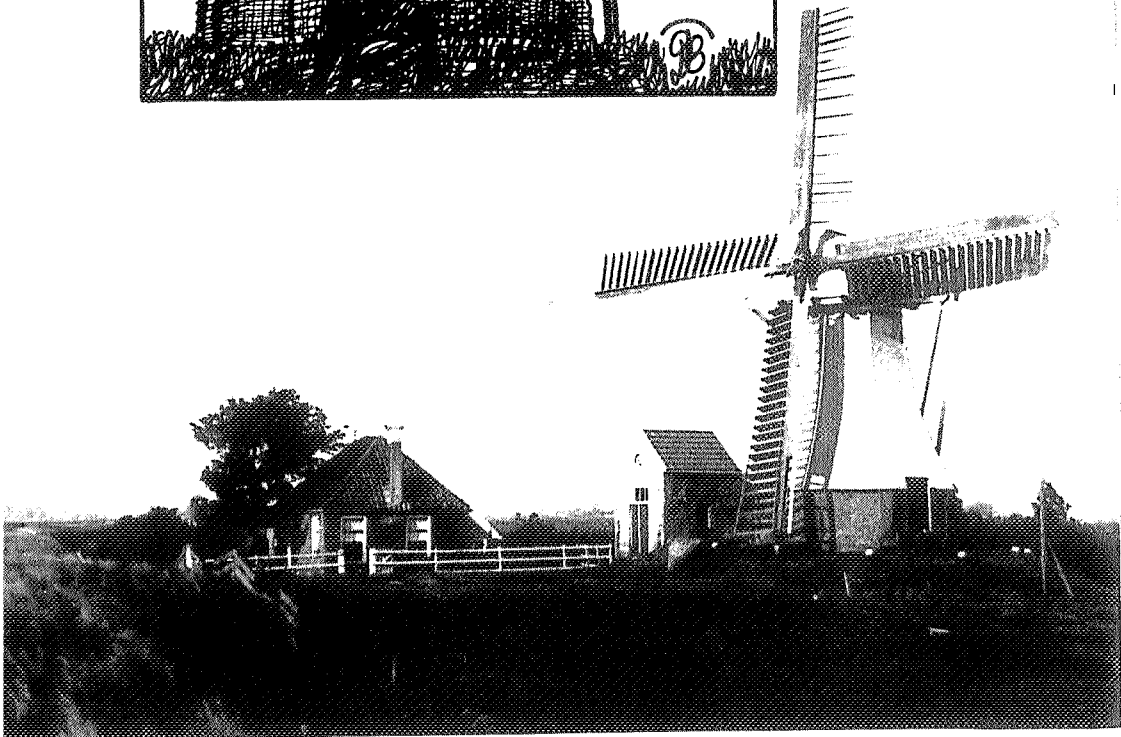
De opbouw van de molen aan het Paterswoldsemeer na het plaatsen van het achtkant, met in de molen (schuinstaand) de grote koningspil, die de beweging van de wieken naar de vijzel overbrengt.

nèt buiten de gemeente Haren stond. Al in 1844 kwam het tot een 'plan of reglement, waarnaar in de plaats van drie watermoolens één watermoolen zal worden geplaatst op het land bekend onder de naam De Drie Hamrikken, als het Helper, het Dilgster en het Hemmer hamrik, in alles ongeveer groot 220 bunder en bezwet ten noorden de buitenwerken van Groningen, ten oosten aan het Hogeland of Maar tusschen Helpman en Haren, ten zuiden het diep van het fabriek te Hemmen en ten westen het Hoornschediep' (*arch. Quintus 194*), maar om onbekende redenen ging dat nog niet door. In 1862 kwam het wel tot een nieuw reglement voor de drie genoemde gebieden en in het jaar daarop verrees de nieuwe molen. Bouwer was Pieter Hendrik Medendorp en deze achtkante bovenkruier kwam in de plaats van drie spinnekoppen, waarvan twee bij Helpman en één bij Dilgt (waarover dadelijk meer). Het nieuwe bemalingsgebied was bijna 227 hectare groot en om bij windstilte ook te kunnen malen werd in 1916 een ruwoliemotor bijgeplaatst in een apart hokje. Op de roeden van 19 meter lengte kwam ook zelfzwiching te zitten, maar dat kon niet verhinderen dat de windkracht uiteindelijk toch het

*Deze tekening, naar een kleine kran-
tenfoto gemaakt, toont duidelijk het
verval van de molen van Van Dijk in
1928 (even voor de afbraak).*

*Voor de overplaatsing naar het
Paterswoldsemeer stond de molen van
het waterschap Helpman er zo bij.
Nu loopt hier Rijksweg 31.*

DE HOLLANDSCHE MOLEN

Vereeniging tot Behoud van Molens in Nederland

Aan het Bestuur vander Polder *Helperman*
gen. Groninger

als blijk van waardeering voor het gebruiken van den wind als drijfkracht en het
in stand houden van den Oud-Hollandschen Windmolen, die Nederland groot
heeft gemaakt en thans nog eerbied afdwingt, met hoopvolle verwachtingen
voor de toekomst.

Blauw
van der
2 maart 1942

Blauw
van der
archivaris

Nemens het Bestuur.

van der
Widdikhuizen
1942

Het certificaat van de ver. 'De Hollandsche Molen', dat de bestuursleden van de Helperpolder in 1942 ten deel viel.

32 onderspit dolf. Nog in 1942 kreeg het bestuur van de polder een certificaat van 'De Hollandsche Molen' voor het werken met windkracht, maar in november 1955 werden de roeden verwijderd en bleef alleen de 16 pk. Bronsmotor nog over. Laatste molenaar was de heer D. Pijl. Vanwege de aanleg van RW. 31 moest de molen verdwijnen en in 1964 stemde de minister toe in een subsidie van de kosten van het verplaatsen (40%), waarna ook de gemeente Haren – waar de molen zou komen te staan (kadaster sectie I, nummer 1450) – 25% toezegde in het jaar daarop. Uitstel van het aanleggen van de weg en problemen met de financiering zorgden echter voor vertraging. Uiteindelijk werd beslist, dat de molen vóór 1 mei 1969 moest zijn verdwenen van zijn standplaats. De gemeente Haren verhoogde haar aandeel in de kosten tot f 17.250,- en daarna werd tot de verplaatsing overgegaan. De oplevering op de nieuwe standplaats was op 17 augustus 1971 en de opening op 9 september erna om half zes in de middag. Daarmee had het Meerschapp Paterswolde een prachtige molen in haar bezit gekregen en de gemeente Haren haar vijfde molen binnen de grenzen.

Tot slot nog iets over één van de molens, die door de zojuist genoemde werden vervangen in 1863. Deze stond onder Dilgt aan het Maar (westzijde), waarop hij ook uitwaterde. Het land onder Hemmen en Dilgt, dat deze spinnekop bemaalde, had een oppervlakte van 68 1/2 hectare. Mogelijk dateerde deze molen, evenals de twee bij Helpman (ten westen en ten oosten van het Maar) al uit de achttiende eeuw, daar zij al in 1820 bestonden (zie de afbeelding op pag. 4). De bebouwing van het zuidelijkste deel van de stadswijk De Wijert maakt het vrijwel onmogelijk om iets van de vroegere polderglorie op deze plaats te herkennen.

8 Van klein tot groot bij Glimmen

Als laatste van de gemeente zullen de verschillende watermolens, ook wel poldermolens, bij Glimmen ter sprake komen. Dat zijn er drie geweest en de oudste ervan zal nu eerst aan bod komen. In de hoek, die de latere spoorlijn en de Drentse Aa vormden, stond al in 1820 een poldermolen (zie op pag. 4). Deze bestond nog in 1835 (*Rijkswaterst. Drenthe 113*), maar daarna vernemen we niets meer van de molen. In 1860 bleek de heer J.D. Vissering eigenaar van de landerijen daar te zijn (ruim 7 1/2 hectare) en die wilde er toen opnieuw een molen stichten. Dat mocht niet eerder, dan dat hij ook toestemming voor het oprichten van een waterschap had gekregen. Die vroeg en kreeg hij en zo kon het gebeuren, dat Gedeputeerde Staten van Groningen hem in 1861 toestonden een watermolen te plaatsen. Deze kleine molen kwam er ook en bleef staan tot circa 1900, toen hij door onbekende oorzaak verdween. Enkele jaren eerder was er aan de andere kant van de spoorlijn, ook aan de Drentse Aa, een tweede molentje verschenen. Dit bemaalde het gebied, dat Pollse meer werd genoemd; de topografische kaart, verkend 1920, gaf hem al niet meer aan. Op de plaats van de molen van Vissering stond toen een zogenaamde windmotor, een uit Amerika stammend, geheel metalen maalwerktuig. De wind dreef deze aan via een met kleppen voorzien rad. Ook windmotors zijn tegenwoordig al een zeldzame verschijning geworden. Aan het begin van deze eeuw kwamen ze vrij algemeen in gebruik, ter vervanging van normale windmolens, voor de bemaling van kleinere eenheden. Het voordeel van de windmotor zat hem in het geringere onderhoud en de goedkopere bediening. Meestal waren de kleppen van een windmotor zelfzachtend en gingen ze bij hardere wind vanzelf verder open. Bovendien hadden de meeste molens van dit soort een grote 'staartvin', die ervoor zorgde dat ze altijd met de neus in de wind kwamen te staan. Op diverse plaatsen in de gemeente Haren hebben windmotors gestaan, zoals op de plaats van de molen van de Esser polder en de molens van het Koebroek en de oostzijde van de Hooiweg onder Noordlaren. Op de plaats van het molentje bij De Poll kwam, zoals we zagen, in 1920 geen molen meer voor en daar kwam ook geen windmotor. Wel werd later daar weer een gemaaltje geplaatst.

Naast de twee kleine molentjes bij Glimmen die we nu kennen, was er ook een grote molen verschenen. Het verzoek tot oprichting van deze molen werd op 23 april 1892 ingediend (*Prov.waterst. Drenthe 451*) en hij zou komen te staan op het perceel, dat kadastraal bekend stond als sectie H, nummer 852. Hoogstwaarschijnlijk werd de molen nog datzelfde jaar gebouwd, zonder dat ondertussen een reglement voor

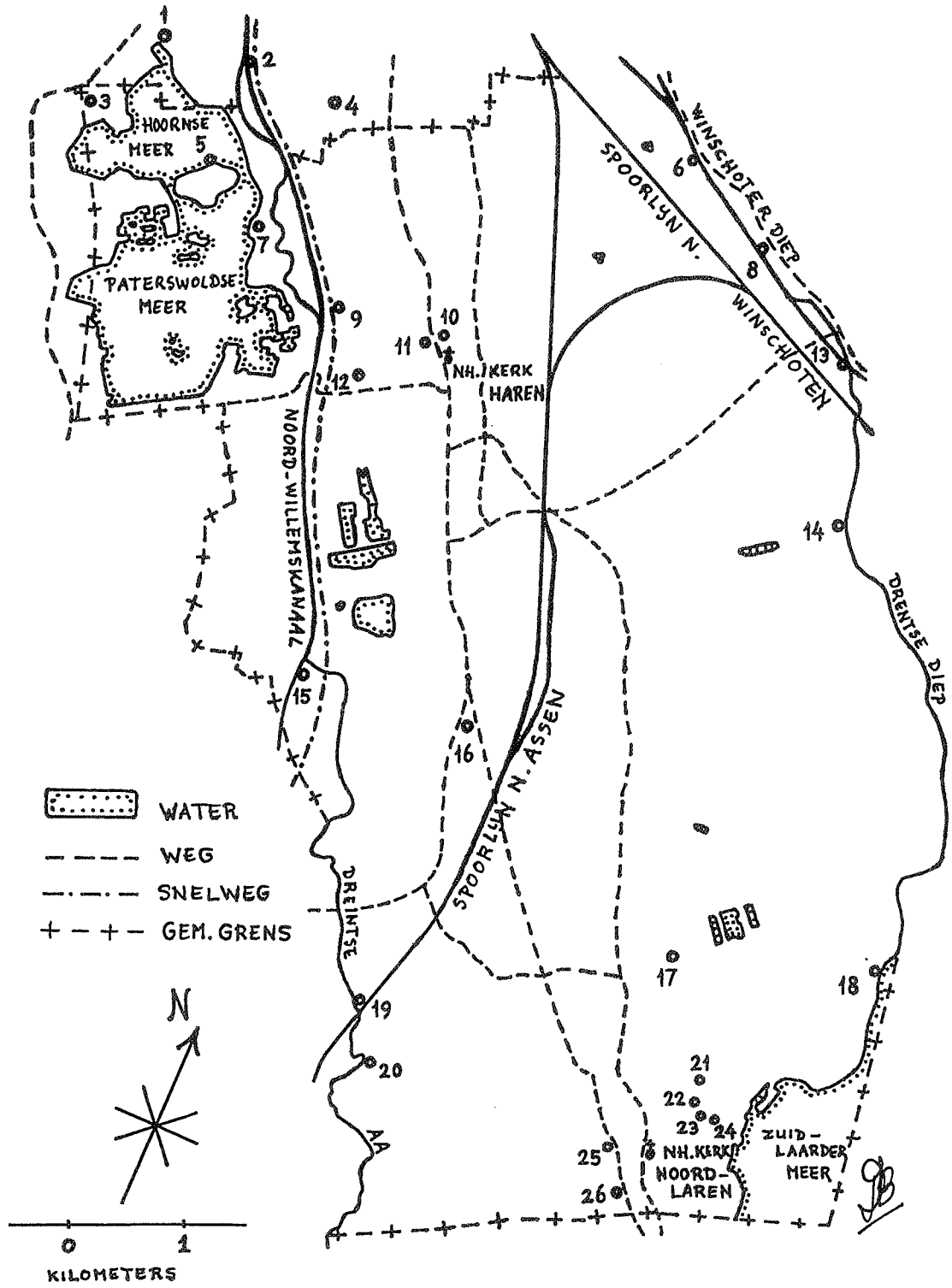

Waarschijnlijk werd deze foto rond 1920 gemaakt en hij laat nog goed de oude omgeving van de molen zien, met onder andere het molenaarshuis.

de bijbehorende polder was goedgekeurd. Dat gebeurde pas in 1894 en toen kon de molen dan officieel zijn 18,30 meter vlucht gaan aanwenden voor de bemaling van ruim 148 hectare polderland, dat deels in Groningen en deels in Drenthe was gelegen. Reeds in 1900 kwam het tot een vergroting van de polder met ongeveer 86 ha. op Groninger grondgebied (gemeente Haren), terwijl later de oppervlakte nog groter werd. In 1925 verving men het hekwerk op de beide ijzeren roeden door zelfzwichting en sindsdien zijn er geen zeilen meer op de roeden van de 'Witte molen' (naar zijn uiterlijk) geweest. Als hulpkracht werd ook op deze wikkendrager gebruik gemaakt van een Bronsmotor. Deze was in 1929 in een hokje bij de molen geplaatst en had een vermogen van 15 pk. De molen zelf was van de hand van P. Medendorp uit Zuidlaren, die we al eerder tegenkwamen. Hij rekende voor het bouwen van de molen f 4000,-; herstel ervan door U. Holman uit Stroobos in 1947-1948 kostte meer dan drie keer zoveel, namelijk f 13.000,-. Daarvóór was er in de beruchte Hongerwinter van 1944-1945 ook al een nieuwe vijzel in de molen aangebracht. Na al deze herstelwerkzaamheden kon de molen er weer een tijdje tegen, maar de beide roeden werden steeds slechter. In 1956 zag men zich genooddaakt om ze te laten vervangen door twee nieuwe, die door molenmaker Bremer uit Adorp werden aangebracht. Deze hadden wel weer zelfzwichting, maar waren toch anders, omdat nu een zogenaamde stroomlijnneus was aangebracht. Kosten van dit alles waren f 6895,-, maar de roeden waren toen helemaal 'up-to-date'. Vijftien jaar later was opnieuw een restauratie van de molen noodzakelijk en weer verzorgde Bremer die (f 93.300,-). Het molenaarshuisje en het hokje van de motor verdwenen, zodat de molen er sinds 1973 weer uitstekend, maar wat kaal bij staat – afgezien van de bomen.

Hoeveel er aan de molen moest worden gerestaureerd laat deze foto uit 1971 duidelijk blijken. Links is nog een auto te zien en daar bevindt zich Rijksweg 31, van waar men een mooi gezicht op de molen heeft.

9 Overzicht

Op het hierbij afgebeelde kaartje staan de in het voorafgaande ter sprake gekomen molens aangegeven, voor zover hun standplaats bekend was. Het zijn achtereenvolgens: 3

1. Polder Sluiter, waarschijnlijk spinnekop, Ao. 1849.
2. Waterschap Helpman, achtkante bovenkruier, Ao. 1863, vlucht 19 meter, vijzeldiameter 1,23 meter.
3. Polder Bakker, spinnekop, Ao. vóór 1862.
4. Polder Dilgt/Hemmen, spinnekop, Ao. vóór 1820.
5. Polder Van Dijk, achtkante bovenkruier, plm. 1795, vlucht 13,75 meter, vijzeldiameter 0,85 meter.
6. Waterschap Esserpolder, misschien spinnekop, Ao. 1794?, vlucht 17 meter, vijzeldiameter 1,20 meter.
7. Meerschap Paterswolde, achtkante bovenkruier, Ao. 1970, vlucht 19,48 meter, vijzel.
8. Waterschap Oosterpolder, achtkante bovenkruier, Ao. 1860, vlucht 21 meter, vijzeldiameter 1,45 meter.
9. Cichoreimolen, later korenmolen en poldermolen, misschien spinnekop met stelling, Ao. vóór 1820.
10. Koren- en pelmolen, achtkante stellingmolen, Ao. 1823 en 1871.
11. Koren- en pelmolen 'De Hoop', later ook oliemolen, ronde stenen stellingmolen, Ao. 1839, vlucht 22 meter.
12. Waterschap Westerpolder, achtkante bovenkruier, Ao. 1862, vlucht 20,50 meter, vijzeldiameter 1,22 meter.
13. Waterhuizer- of Groene polder, achtkante bovenkruier, Ao. 1847 en 1895, vlucht 11 meter, vijzeldiameter 0,75 meter.
14. Waterschap Onnerpolder, achtkante bovenkruier, Ao. 1857, vlucht 22,65 meter, vijzeldiameters 1,56 en 1,27 meter.
15. Waterschap Glimmen, achtkante bovenkruier, Ao. 1892, vlucht 18,30 meter, vijzeldiameter 1,29 meter.
16. Korenmolen, later ook pelmolen, standerdmolen, Ao. vóór 1603.
17. Veenbemaling De Jonge, tjasker ?, Ao. 1928.
18. Waterschap Oeverpolder, achtkante bovenkruier?, Ao. plm. 1891, vlucht 16,40 meter, vijzeldiameter 1,10 meter.
19. Polder Vissering, waarschijnlijk spinnekop, Ao. 1861.
20. Polder Pollse meer, misschien spinnekop, Ao. plm. 1899.
21. Waterschap Oostpolder te Noordlaren, achtkante bovenkruier, Ao. 1862 (en waarschijnlijk 1769), vlucht 20,40 meter, vijzel 1,32 meter.
22. Binnenpolder Koebroek, spinnekop, Ao. vóór 1885, vlucht 7,40 meter, vijzeldiameter 0,50 meter.
23. Binnenpolder Koebroek (oude plaats), spinnekop, Ao. 1850.

- 3 24. Buitenpolder Oostpolder, misschien spinnekop, Ao. plm. 1898.
25. Koren- en pelmolen, later ook runmolen 'De Korenschoof',
achtkante stellingmolen, Ao. 1849, vlucht 21 meter.
26. Korenmolen, achtkante stellingmolen, Ao. vóór 1870.
- De gegevens in deze lijst werden meest ontleend aan Geertsema's *De zeekeringen, waterschappen en polders in de provincie Groningen* (Groningen 1898) en aangevuld met die uit het *Groninger molenboek* (Groningen 1981). De overige gegevens zijn in de tekst weer te vinden, waar ook kort hun herkomst werd aangegeven. De daarbij genoemde archieven bevinden zich vrijwel alle in het Rijksarchief te Groningen, soms in het Rijksarchief te Assen. Een enkele keer bevindt een archief zich elders, maar dat blijkt dan uit de tekst.

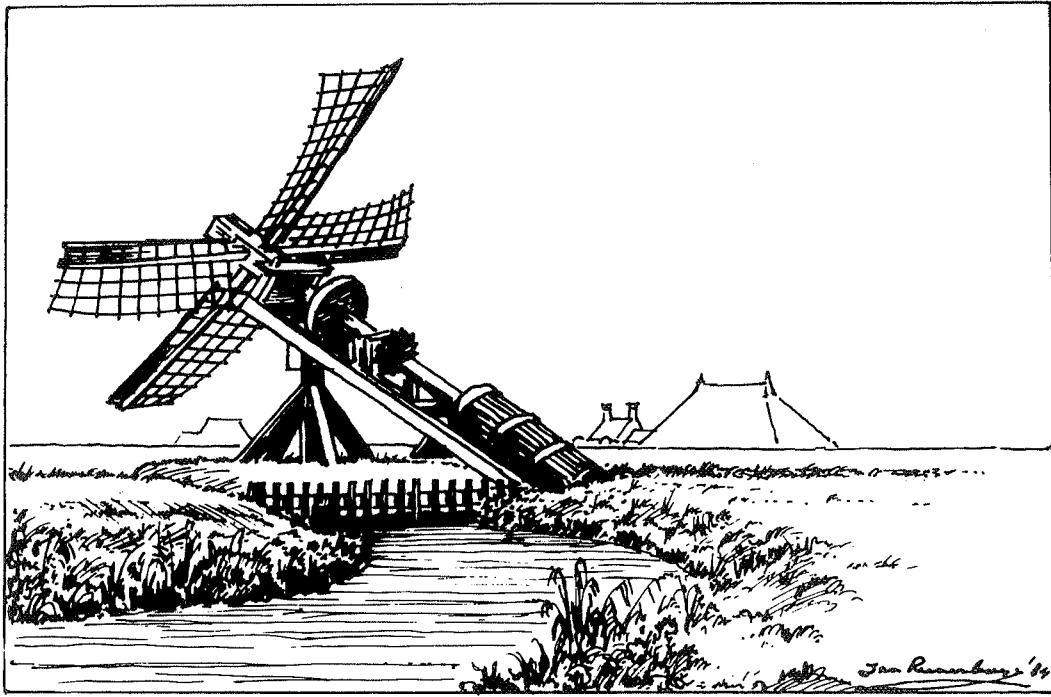
Heerenveen, september 1984.

Verantwoording der afbeeldingen

- 40 *W.O. Bakker, Harkstede pag. 20, 23 en 26.*
Gemeentearchief Groningen, Groningen pag. 18 en 19.
J.C. Lunenburg, pag. 39.
H.M. Luning, Noordlaren pag. 14.
F. van Mulligen, Wezep (door bemiddeling van P. Timmermans, Heerenveen)
pag. 34.
Rijksarchief Drenthe, Assen pag. 4.
Rijksarchief Groningen, Groningen pag. 6 en 12.
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist pag. 12, 14, 23, 29 en 35.
Waterschap Helpman, door bemiddeling van H. van Hemmen, Haren pag. 26,
30 en 31.
J.C. Lunenburg, pag. 39.

De beide overige afbeeldingen zijn tekeningen van de schrijver.

Illustratie omslag, vormgeving en druk: Knoop Haren bv.

Paaltjasker